

Η τέχνη και η σχέση της με την εργασία. (Και το ανάποδο).

Η προσπάθειά μας να ασχοληθούμε με το ζήτημα της τέχνης, μας έφερε αρκετά εμπόδια. Αποφασίσαμε, λοιπόν για τον παραπάνω λόγο να ασχοληθούμε με μία συγκεκριμένη πτυχή του ζητήματος. Προκύπτει βέβαια και το ερώτημα, γιατί επιλέξαμε να ασχοληθούμε με αυτό το θέμα.

Το ίδιο το αντικείμενο των σπουδών μας, στον χώρο που δραστηριοποιούμαστε, είναι σχετικό με την τέχνη και θεωρούμε αναγκαίο να αναλύουμε έννοιες, που μπορούν να αποτελέσουν εργαλεία για τη διαχείρισή μας. Και μιλώντας για τη διαχείρισή μας, θεωρούμε ότι η τέχνη χρησιμοποιείται με δύο τρόπους. Κατά πρώτον, δημιουργεί αυταπάτες περί κοινωνικής ανόδου σε διάφορους φοιτητές, καθώς η τέχνη θεωρείται γενικότερα στην κοινωνία κάτι ανώτερο και πιο πνευματικό. Και κατά δεύτερον, και σε άμεση σύνδεση με το παραπάνω, χρησιμοποιείται από καθηγητές, εταιρείες, διαγωνισμούς κτλ., ως μέσο επιβολής στους φοιτητές, για εντατική δουλειά, πολλές φορές απλήρωτη, για τσάμπα πρακτικές και ό,τι άλλο χρειάζεται η «αγορά». Η σύνδεσή της, βέβαια, με τις αυταπάτες των φοιτητών είναι αυτονόητη. Γενικότερα, όμως, πρόκειται για ένα θέμα, το οποίο είναι ένα ενδιαφέρον ζήτημα για ανάλυση, όχι με φιλοσοφική/ιστορική κτλ. άποψη, αλλά μία ανάλυση της τέχνης και της σχέσης της με την εργασία.

Πριν συνεχίσουμε αυτήν την ανάλυση παρακάτω στο παρόν κείμενο, καλό είναι να σημειωθεί κάτι εδώ σε σχέση με την τέχνη. Υπήρξαν πολλές στιγμές που κάποιοι καλλιτέχνες προέβλεπαν, απεικόνιζαν, ή προπαγάνδιζαν ζητήματα πιο μπροστά από την εποχή τους. Αυτές ήταν απόπειρες να δημιουργηθούν συνθήκες προς μία νέα κατεύθυνση με μέσο την τέχνη. Είναι γεγονός, ότι οι καλλιτέχνες αυτοί ήταν στρατευμένοι σε κοινωνικό-πολιτικά κινήματα, κάτι που θεωρούμε, ότι δεν μπορεί να μην είναι κάποιος, καθώς και το να μην παίρνεις θέση, είναι ουσιαστικά μία πολιτική επιλογή.

Στο ερώτημα που τέθηκε παραπάνω λοιπόν, δηλαδή, εάν η τέχνη είναι κάτι ανώτερο από άλλες δραστηριότητες του κοινωνικού γίνεσθαι, δεν μπορούμε να το δούμε αποκομμένο από την

κατάσταση της κοινωνίας σήμερα.

Για εμάς, η τέχνη πια έχει πάρει χαρακτήρα εμπορεύματος και ίσως αποτελεί μία καλή πηγή κέρδους. Έτσι, σε παρόντα χρόνο, είναι σχετικά απλό να αποδομήσουμε το λόγο αυτών που θεωρούν την τέχνη ανώτερη άλλων δραστηριοτήτων/εργασιών. Η τέχνη παράγεται, αναπαράγεται και πωλείται, καθώς αναπαράγει κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες υπάρχουν αυτήν τη στιγμή στον καπιταλισμό. Πιο ενδιαφέρον για εμάς, είναι να αναλύσουμε την τέχνη στο σήμερα υπό τη μορφή που θα θέλαμε να υπάρξει στο μέλλον. Έτσι, η τέχνη υπό τη μορφή αντικουλτούρας, DIY κινήματων, χόμπι, δημιουργεί μία πρώτη βάση για μια διαφορετική άποψη, λόγω του ότι η αφορμή για δημιουργία εδώ δεν είναι η απόκτηση κέρδους, μικρού ή μεγάλου.

Είναι γεγονός, ότι η τέχνη υπό τέτοιες συνθήκες μπορεί πραγματικά να θεωρηθεί έκφραση ή δημιουργία. Εδώ όμως να σημειωθεί κάτι. Η ανάδειξη τέτοιων πραγμάτων ως κάτι διαφορετικό από την κλασική μορφή εργασίας έχει κινδύνους. Και στο τώρα, αλλά και στην κοινωνία που οραματιζόμαστε. Όσον αφορά το σήμερα, ο κίνδυνος είναι να θεωρούμε ότι, εκφραζόμαστε εκτός των σχέσεων του κεφαλαίου. Κάτι το οποίο δεν μπορεί να ισχύει εντός του καπιταλιστικού συστήματος, καθώς όλες οι σχέσεις μεσολαβούνται από τη σχέση κεφάλαιο-εργασία.

Εδώ καλό είναι να δούμε τη λογική της εργασίας ως έναν θεσμό, και να δούμε τι σχέσεις δημιουργεί με την τέχνη ως εργασία.

Η εργασία είναι για το κεφάλαιο, και τους διάφορους εκφραστές του, ένα από τα βασικά ιδεολογικά όπλα του. Και αυτό, διότι, το να μην εργάζεσαι, αποτελεί ουσιαστικά ένα είδος κοινωνικού αδικήματος. Και για να εξηγήσουμε αυτό το αδικήμα. Στην εποχή πριν την κρίση, το να ήσουν άνεργος σήμαινε ότι δεν προσπαθείς αρκετά, ότι είσαι τεμπέλης, ότι δεν είσαι εντεταγμένος, εν τέλει, στις απεριόριστες ευκαιρίες του κεφαλαίου για εργασία. Τώρα πια, οι αναγνώσεις αυτές για το ζήτημα της ανεργίας, έχουν χάσει αρκετό έδαφος. Παρόλα αυτά, οι αναγνώσεις του σήμερα είναι η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος. Τώρα, η ανεργία λειτουργεί ως ένα ακόμη μέσο επιβολής εις βάρος του κόσμου που εργάζεται. Λειτουργεί ως έμβολο πάνω στους εργαζόμενους, δείχνοντάς τους τον εφεδρικό στρατό ανέργων, ο οποίος ορίζεται έτοιμος να τους πάρει τη θέση. Είναι μία χρήση της ανεργίας, στην οποία δεν έχουν ευθύνη οι άνεργοι, καθώς αντιμετωπίζουν μια σειρά από προβλήματα και μάλιστα με ζητήματα επιβίωσης να μπαίνουν επιτακτικά. Η εργασία όμως, έχει και πρακτικό όφελος. Όφελος το οποίο, είναι γνωστό ως υπεραξία*. Η υπεραξία αρχίζει και σκιαγραφείται από τις απαρχές του καπιταλισμού, από το

εργατικό κίνημα κιόλας και με τους εργάτες να την αντιλαμβάνονται και ας μην μπορούν να την ορίσουν ή να την εξηγήσουν θεωρητικά.

Επιστρέφοντας στο θέμα μας, τη σχέση της τέχνης με την εργασία - σε ιδεολογικό και πρακτικό επίπεδο -, πρέπει να αναρωτηθούμε αν η τέχνη εντάσσεται στα παραπάνω χαρακτηριστικά. Μπορούμε να πούμε ότι όσον αφορά την τέχνη, όπως την ορίσαμε σε μορφές που δεν έχουν ως στόχο το κέρδος, μάλλον δε συμβαδίζει με τα χαρακτηριστικά της εργασίας, όπως γράφεται παραπάνω. Παρόλα αυτά, ο επεκτατισμός του κεφαλαίου πάνω στις κοινωνικές σχέσεις υλοποιείται και στο πεδίο της τέχνης. Αναφερόμαστε στις περιπτώσεις αυτές που «αντισυμβατικοί» καλλιτέχνες επιστρατεύονται, και εδώ μιλάμε κυριολεκτικά, για την κυριοποίηση διάφορων περιοχών (βλέπε το project re-map στην περιοχή του Μεταξουργείου και άλλα παρόμοια πλάνα κυριοποίησης σε διάφορες πόλεις του εξωτερικού).

Τι γίνεται όμως με την κοινωνία του «αύριο»; Στο «αύριο», είναι σημαντικό να δούμε αν σε παλιότερες επαναστάσεις ασκήθηκε κριτική στην εργασία ως θεσμό. Πολλά επαναστατικά κινήματα έπεσαν στην αντίφαση να θεοποιήσουν την εργασία από τη στιγμή που άλλαξαν οι διαχειριστές των εργοστασίων και των αγροτικών περιοχών. Πλάνο, το οποίο απέτυχε πολλές φορές ανεξάρτητα από τις καλές προθέσεις των επαναστατών. Και αυτό, διότι κομμάτια της κοινωνίας (και κάποιοι επαναστάτες), ίσως κατανόησαν καλύτερα την κριτική της εργασίας, χωρίς απαραίτητα να μπορούν να την εξηγήσουν, από ότι οι επαναστάτες.

Για μία ακόμη φορά, η τέχνη είναι προβληματικό να αναδειχθεί ως κάτι διαφορετικό ή ανώτερο. Ουσιαστικά, όποια μορφή εργασίας ή δραστηριότητας αναδειχθεί ως ανώτερη από άλλες, θα οδηγήσει στην κατάρρευση τέτοιων επαναστατικών προσπαθειών και αυτό, λόγω του ότι δε θα έχει κατακτηθεί η κριτική στην εργασία με αποτέλεσμα να μην διαταραχθούν ουσιαστικά και ριζικά οι κοινωνικές σχέσεις, που ουσιαστικά συντηρούν το οικοδόμημα του σήμερα.

Θα είναι πιο παραγωγικό αυτά τα ζητήματα να είναι υπό συνεχή κριτική. Είτε στο «σήμερα», είτε στο «αύριο», όποιο και να είναι αυτό. Το ζήτημα που μπαίνει λοιπόν είναι, να υπάρχει για όλους ο χρόνος (αφού θα έχει καταργηθεί ουσιαστικά η εργασία, πράγμα που πολλές επαναστάσεις δεν έκαναν καθώς κράτησαν τον ιδεολογικό ρόλο της εργασίας ατόφιο), να παράγουν ό,τι θέλουν και ό,τι χρειάζονται στον άξονα της ευχαρίστησης των αναγκών όλων.

* περί της έννοιας της υπεραξίας βλέπε στην παρούσα εφημερίδα τοίχου το σχετικό κείμενο.

Το πανεπιστήμιο ως εργοστάσιο και οι διάφορες λειτουργίες του.

Γράφουμε κατά καιρούς στα κείμενα μας για το πανεπιστήμιο ως εργοστάσιο παράγωγης και αναπαραγωγής εργατών. Προσπαθώντας να κάνουμε περισσότερο κατανοητή αυτήν τη θεώρηση θα κάνουμε σε αυτό το κείμενο μια προσπάθεια ανάλυσής της. Για να το κάνουμε αυτό θα μελετήσουμε το κύκλωμα του κοινωνικού κεφαλαίου. Μέσα από αυτό το κύκλωμα θα δούμε πως λειτουργεί στην βάση του το κεφάλαιο, ώστε να μπορέσει να αντλήσει υπεραξία από την εργασία μας.

Αναλύοντας τον κύκλο.

Αρχική φάση του κύκλου (σχήμα α), ή αλλιώς παράγοντας εκκίνησης της διαδικασίας, είναι το χρήμα που είναι αναγκαίο για την αρχική αγορά του εμπορεύματος. Το εμπόρευμα έχει πάντα διπλή αξία, αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία. Η αξία χρήσης βασίζεται στις ιδιότητες του ίδιου του εμπορεύματος, και η ανταλλακτική αξία, που έχει ως βάση την ανθρώπινη εργασία που απαιτείται για την παραγωγή, βασίζεται στις ώρες εργασίας. Χαρακτηριστικά «Η ουσία λοιπόν της αξίας είναι η ανθρώπινη εργασία, και το μέγεθος της αξίας καθορίζεται από το μέγεθος της ίδιας της ανθρώπινης εργασίας». Στο σημερινό καπιταλισμό η ανταλλακτική αξία διαμεσολαβείται από το χρήμα. Σε μια τρίτη φάση έχουμε τη γέννηση του κεφαλαίου, είτε αλλιώς το στάδιο της παραγωγής. Αυτό είναι το κομβικό σημείο, στο οποίο οι παραγωγοί μέσω διαφόρων «τεχνικών» προσπαθούν να αντλήσουν από το εμπόρευμα μεγαλύτερη αξία από την αρχική του. Εδώ μπαίνει η άντληση υπεραξίας η οποία γίνεται μέσα από τις ώρες εργασίας του εργάτη. «Η εργατική δύναμη, παράγοντας μία αξία μεγαλύτερη από ότι αξίζει η ίδια, δηλαδή μια υπεραξία, γέννησε το κεφάλαιο». Αναλυτικότερα έστω: $A \xrightarrow{\quad} \Gamma \xrightarrow{\quad} B$ (σχήμα β) με το AB να είναι η εργάσιμη μέρα. Το B θα είναι το τέλος που δεν μπορεί να παραταθεί. Την ίδια στιγμή ΑΓ θα είναι το μέρος της μέρας που ο εργάτης παράγει την αξία του μισθού που παίρνει και ΓΒ το μέρος της ημέρας που ο εργάτης παράγει την υπεραξία. Άρα συνοπτικά έχουν την αναγκαία εργασία που είναι η ΑΓ και την εργασία που παράγει υπεραξία που είναι η ΓΒ. Φυσικά ο καπιταλιστής με τα διάφορα μέσα προσπαθεί να διογκώσει το ΓΒ, δηλαδή το μέρος της ημέρας, που ο εργάτης παράγει υπεραξία. Αυτό μπορεί να γίνει άμεσα με την εντατικοποίηση της εργασίας, τη μείωση του μισθού κλπ., είτε έμμεσα με την αύξηση της παραγωγής του προϊόντος που παράγει, άρα και λόγω συσσώρευσης τη μείωση του κόστους του, είτε την αύξηση του εργατικού πληθυσμού που θα επιφέρει την περαιτέρω εξειδίκευση και προσαρμογή σε συγκεκριμένα «πόστα» του κάθε εργάτη κλπ. Ουσιαστικά, βλέπουμε, ότι με διάφορους τρόπους αύξησης της υπεραξίας, το καινούργιο προϊόν, που παράγεται, επιφέρει περισσότερο χρήμα στον καπιταλιστή.

Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση βλέπουμε, ότι το κράτος, δηλαδή ο καπιτα-

λιστής του κυκλώματος που προαναφέραμε, αγοράζει τα μέσα παράγωγης, που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι οι καθηγητές, οι εγκαταστάσεις και οι υποδομές¹ και χωρίς χρήμα αποκτά τους φοιτητές στο ρόλο του εμπορεύματος με μια γενικότερη έννοια. Οι φοιτητές είναι αυτοί που κατέχουν την εργατική δύναμη. Μπαίνοντας στον τομέα της παραγωγής άρα και άντλησης υπεραξίας βλέπουμε ότι ο φοιτητής ουσιαστικά είναι το εμπόρευμα, αλλά ταυτόχρονα και ο εργάτης, που αναπαράγει και την ίδια στιγμή βελτιώνει την εργατική του δύναμη². Εδώ θα γίνει μια προσπάθεια να αναλύσουμε καλύτερα τον τρόπο άντλησης υπεραξίας μέσα στο πανεπιστήμιο. Αρχικά, από την στιγμή ένταξης τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, οι φοιτητές αποκτούν τη γνώση πολλών αντικειμένων εργασίας εξαλείφοντας την ανάγκη των μελλοντικών εργοδοτών τους στο να εκπαιδεύσουν μια ειδική κατηγορία εργατών αποκλειστικά για το κάθε αντικείμενο, χάνοντας έτσι χρήμα και χρόνο.

Ταυτόχρονα, όμως, δημιουργούνται και τα μεταπτυχιακά για μεγαλύτερη υπεραξία (αύξηση του ΓΒ). Συγκεκριμένα μέσω των μεταπτυχιακών ο φοιτητής/εργάτης που μέχρι αυτό το σημείο παρήγαγε ένα Α' προϊόν μέσα στη μέρα τώρα μπορεί να παράγει ένα Α' Χ 2. Άρα πηγαίνοντας στο (σχήμα Β), βλέπουμε ότι ουσιαστικά η ώρα ΑΓ υπερδιπλασιάζεται άρα και η ΓΒ που είναι η υπεραξία διπλασιάζεται. Έτσι έχουμε την παραγωγή ενός νέου εργάτη-εμπόρευμα (σχήμα Β), ο οποίος θα βγει στην αγορά. Και ενώ ο εργάτης-εμπόρευμα δεν «αγοράζεται» από κάποιον, ώστε να υπάρχει θεωρητικά κέρδος από το κράτος, βλέπουμε να προκύπτει μια δεύτερη ιδιαιτερότητα, αφού το κράτος ως «δημιουργήμα του κεφαλαίου» προωθεί πλέον στην αγορά το εργατικό δυναμικό, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιήσει το κεφάλαιο για να βγάλει χρήμα. Τελικώς έχουμε έναν εργάτη με συγκεκριμένα πακέτα γνώσεων ικανά να υποστηρίξουν έναν συγκεκριμένο μηχανισμό παραγωγής. Δημιουργώντας έτσι μια σχέση εξάρτησης μεταξύ μηχανισμού και εργάτη. Και αυτό γιατί ο εργάτης δεν έχει μάθει άλλον τρόπο επιβίωσης, ώστε να μπορέσει σε μια διαφορετική κατάσταση να ανταποκριθεί.

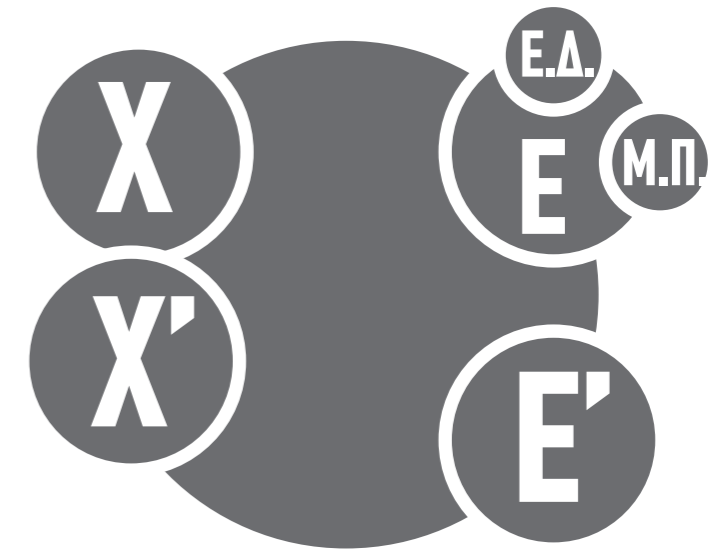
Ταυτόχρονα, το πανεπιστήμιο, για την περαιτέρω άντληση κέρδους, προσπαθεί να μετουσιωθεί σε έναν «κόμβο δημιουργίας νέων αναγκών για τους φοιτητές» - ένα χώρο, στον οποίο, για να διαπρέψεις, πρέπει να αγοράσεις καλύτερο εξοπλισμό, να ξοδέψεις περισσότερο χρόνο, άρα και περισσότερο χρήμα, μπαίνοντας με καλύτερες προϋποθέσεις στο κυνήγι ενός καλύτερου βαθμού. Βέβαια, αν θεωρούσαμε ότι το πανεπιστήμιο είναι οι προαναφερθείσες λειτουργίες του, τότε θα αγνοούσαμε τη βασικότερη όλων. Την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης αυτής καθεαυτήν. Όπως έχει αναφέρει ο Μαρξ «Το αποτέλεσμα της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής δεν είναι μονάχα εμπορεύματα και υπεραξία, είναι η αναπαραγωγή της σχέσης αυτής καθεαυτήν. Κεφάλαιο και μισθωτή εργασία αποτελούν μόνο δυο εκφράσεις της ίδιας σχέσης.»

1 Πολλές φορές ακόμα και αυτό το κόστος μηδενίζεται μέσα από διάφορες επιδοτήσεις.

2 Θεωρούμε ότι το πανεπιστήμιο αντικαθιστά την εργασία των πρώτων μηνών ενός ανειδίκευτου εργάτη σε παλαιότερα χρόνια, κατά τη διάρκεια της οποίας, ο καπιταλιστής ξοδεύει χρόνο για να δώσει την απαραίτητη εξειδίκευση στον νεοαποκτηθέντα εργαζόμενο. Σε αυτήν την περίοδο ο εργάτης εργάζεται, δημιουργώντας όμως ένα προϊόν που δεν καλύπτει την αρχική αξία που τίθεται ως ο μισθός του.

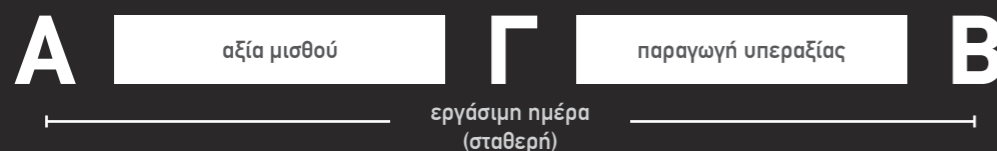
ΚΥΚΛΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

σχήμα α

X: Χρήμα
Ε.Δ.: Εργατική δύναμη, δηλαδή οι φοιτητές
Μ.Π.: Μέσα παραγωγής, καθηγητές και υποδομές
Ε.: Εμπόρευμα
Ε': Εμπόρευμα' > Εμπόρευμα
X': Χρήμα' > Χρήμα

σχήμα β

Τροφή για σκέψη: εισαγωγικό σημείωμα.

Το κείμενο που στάθηκε αφορμή να γραφτούν τα παρακάτω λόγια δημοσιεύθηκε μετά το τέλος του δεύτερου κύκλου των φοιτητικών κινητοποιήσεων το '07, στο τεύχος 12-13 αφιερωμένο σε αυτούς που ακόμα τα θέλουνε όλα, στις σελίδες 35-39 της περιοδικής έκδοσης «Τα Παιδιά Της Γαλαρίας», και θα το βρείτε ολόκληρο (και) στην μπροσούρα «λίγα λόγια» που υπάρχει στο τραπέζάκι μας στον κεντρικό διάδρομο.

Το εισαγωγικό κείμενο είναι ένα γενικότερο σχόλιο και προβληματισμός πάνω σε κάποια κομμάτια του κειμένου, που θεωρήσαμε σκόπιμο να συζητήσουμε γι' αυτά.

Ιδιωτικοποίηση και επιχειρηματοποίηση

Ο δημόσιος λόγος –συμπεριλαμβανομένου και του δικού μας– έχει κατακλυστεί ανά περιόδους για την ιδιωτικοποίηση των πανεπιστημίων. Παρόλα αυτά, κάτι τέτοιο δε φαίνεται να συμβαίνει στο βαθμό που έχει τεθεί. Και λέγοντας αυτό δεν εννοούμε ότι δε συμβαίνει τίποτα στα πανεπιστήμια, αλλά το αντίθετο. Συμβαίνει κάτι και μάλιστα έντονα, και αυτό λέγεται επιχειρηματοποίηση του ιδρύματος. Αυτό σημαίνει, ότι το εκάστοτε ίδρυμα προσπαθεί να γίνει ανταγωνιστικό στην αγορά ως σύνολο και έτσι να βρίσκει οικονομικές διεξόδους και πέρα από την κρατική χρηματοδότηση. Φυσικά, το βάρος των «επιτυχιών» του ιδρύματος βαρύνει εμάς, (το εμπόρευμα προς πώληση δηλαδή), μέσω εντατικής φοίτησης και κυνηγιού δεικτών επιτυχίας σε εξωτερικές αξιολογήσεις κ.ο.κ.

Επίσης, δε διαφαίνεται κάπου και η γενικευμένη επιβολή διδάκτρων στους προπτυχιακούς τουλάχιστον, καθώς βρίσκονται οι τρόποι χρηματοδότησης. Είτε αυτό εκφράζεται με business, είτε με μετακύλιση σε εμάς του κόστους αναπαραγωγής μας.

Κοινωνική άνοδος και ικανοποίηση «λαϊκών» απαιτήσεων

Θα μπορούσαμε να χωρίσουμε το ρόλο του πανεπιστημίου σε δυο χρονικές φάσεις. Από το '70 μέχρι το '08 και από το '08 μέχρι σήμερα. Στην πρώτη φάση, το πανεπιστήμιο κατά βάση παρέχει ευκαιρίες κοινωνικής ανόδου σε ιδεολογικό επίπεδο, καθώς προβάλλεται ως μονόδρομος στο να γίνεις κάτι άλλο, εκτός από «απλός εργάτης», αλλά και σε υλικό, καθώς υπήρχε μία σχετική επαγγελματική αποκατάσταση. Από το '08 και μετά όμως, το υλικό επίπεδο υποχωρεί μπροστά στην κρίση, και μένει μόνο το ιδεολογικό. Και αυτό όμως περιορισμένο, μετά την καταστροφή των αυταπατών για πτυχιούχους που ξεχωρίζουν, με αποτέλεσμα λίγες σχολές να κρατάν ακόμα και σήμερα το κύρος αυτό.

Έτσι, το κράτος, δε θέλει πια να ικανοποιεί τις «λαϊκές» απαιτήσεις, καθώς, με το φόβητρο της ανεργίας από την μία και την καταστολή από την άλλη, ελέγχει τις καταστάσεις. Επίσης, προβάλλεται και προσπαθεί να γίνει δεδομένη η χρησιμότητα της δημοσιονομικής προσαρμογής, με σκοπό την ανενόχλητη συνέχιση και ένταση της αναδιάρθρωσης.

Οι ενόπτες του εν λόγω κειμένου:

- Ο καπιταλισμός είναι καλό σύστημα, αλλά δεν έχει πολλές θέσεις.
- Πειθάρχηση – ατομικισμός ή αλλιώς «σκάσε και πλήρωνε».
- Τι να κάνουμε; Βλέποντας το έργο από το τέλος προς την αρχή.

